



LASTEN JA NUORTEN DOKUMENTTIELOKUVATAPAHTUMA

HUR GÖR JAG EN KORT DOKUMENTÄFILM SJÄLV?

1. Förarbete

Dokumentärfilmen börjar med en idé. Hurdana orättvisor har du stött på? Vad skulle du vilja förändra i din omgivning? Vad är du intresserad av? Vad skulle du vilja veta mera om? Har du läst en intressant bok eller tidningsartikel? Träffat en intressant person? Idén borde från första början vara mycket intressant för just dig. Då orkar du utveckla idén ända till en färdig film. Filmen blir din film endast genom ditt eget intresse. Härma inte filmer du sett och fundera inte på vad andra tycker skulle vara fint eller vad andra väntar sig få se. Följ din instinkt och tro på vad du själv tycker känns bra i alla arbetssteden. Kom dock ihåg att ifrågasätta den lösning som du först kommit att tänka på. T.ex. tystnad hopsatt med en scen med mycket handling kan berätta mycket mer än en kakofoni av ljud.

Idén växer och blir filmens ämne genom att man samlar information, träffar personer som har något med ämnet att göra och skapar en egen åsikt om saken. På det här sättet är du snart nära din synpunkt på ämnet. Vad vill du säga? Synpunkten hjälper dig att begränsa ämnet, dvs. att skala bort onödiga saker runt ämnet och hitta precis den rätta huvudpersonen, filmningsstilen och klippningen. Synpunkten har också att göra med vad du känner för ditt ämne. Oro, kärlek, ilska, irritation? Känslan hjälper dig fatta kreativa beslut genom hela filmarbetet.

Dokumentärfilmens ämne kan vara vad som helst från myror till himlakroppar, och förverkligandet kan vara hurdant som helst från en experimentell film till ett informationspaket. Du har alltså många val framför dig. Det är lättare att komma framåt om du är bekant med ämnet, är säker på bakgrundsinformation och på dina egna åsikter. Även om ditt ämne skulle vara stort, så som klimatförändringen, kan du närma dig det genom någonting bekant. Du kan ha din mormor som huvudperson och undersöka hur tankar om klimatförändringen har förändrats sedan hon var barn, eller göra en film om hur högt vattnet på den närbelägna simstranden stiger om klimatet värms upp med den nuvarande hastigheten. Det lönar sig att söka på nära håll efter porten till ett komplicerat ämne.

2. Manus

Också en dokumentärfilm behöver ett manuskript, även om man inte på förhand vet exakt vad som kommer att hända. Manuset är en bra chans att ännu klargöra sin egen syn på vad man vill säga med filmen. På papper är det också lättare att se vad som är onödigt och vari ämnets verkliga kärna ligger. Också efter manuset kommer man att skala bort saker och begränsa filmen i varje arbetsstede. Det är uppmanande att göra en kort dokumentärfilm, och då är manuset ett bra redskap. Det kräver gott förarbete för att berätta en kort men rörande eller färgstark berättelse.

I manuset ska man skriva:

- vad som är filmens ämne och hur man behandlar det i den här filmen.

- vem som är huvudpersonen och vad man vill berätta med hennes/hans hjälp. Filmen kan ha flera huvudpersoner, eller huvudpersonen kan vara en byggnad, ett träd, ett djur, osv.
- vad, hur och var man filmar. Filmar man med kameran i handen eller på ett fotstykke, vida bilder eller snäva bilder? Hurdan är filmningsomgivningen?
- hurdana ljud man använder. Prat, naturljud, musik, ljud, och var inspelas de här ljuden?
- hur man klipper. Använder man långa eller korta bilder? Hurdan rytm har filmen? Finns det en berättarröst? Hurdana bilder och ljud vill man förena? Ska man berätta en historia med en början, en oväntad vändning och ett slut? Eller blir filmen en essä där man motiverar filmens påstående med bilder och ljud?
- vem som gör vad. Man samlar arbetsgruppen, dvs. regissören, kameramannen, ljudteknikern och klipparen.

När man har skrivit manuset kan man glömma bort det. Åtminstone nästan. Manuset är som en lista på stödord som man kan kasta ett öga på om man håller ett tal och inte är säker på vad man ska säga därefter. Nu ska man plocka upp kameran och börja arbeta. Våga göra förändringar i planen och vända kameran från manuset dit någonting händer.

3. Filmning

Det är bra att inte samla alltför mycket bildmaterial till en kort film, för då blir det omöjligt att välja hur man klipper filmen. Det lönar sig att planera alla bilderna väl.

- Vad händer i bilden?
- Vem eller vad syns i den?
- Var på bilden finns objektet?
- Hurdan är bildstorleken och synvinkeln?
- Behövs det extra belysning?

Tänk på en hurdan bild som visuellt berättar det du vill förmedla. Fundera också på hurdana bilder du kommer att sammanfoga vid klippningen. T.ex. en bild av rusningstrafikens bilköer och en annan bild av en glittrande sjö bildar ett mycket effektivt bildpar. Filma många olika alternativ när det är möjligt. Tänk också på möjliga klippningsbilder. Ifall du filmar en intervju kommer du att behöva bilder som hjälper dig förkorta intervjun, eller bilder som illustrerar intervjuobjektets tal. Också omgivningen runt intervjuobjektet påverkar hur tittaren tolkar henne/honom. Det är mycket avgörande ifall huvudpersonen filmas vid en enorm fabrik eller i mitten av skogen. Andra avgörande faktorer är bl.a. bildstorlek och synvinkel.

Bildstorlek betyder hur man avgränsar objektet i kameran. I en vid helbild ser vi hela personen och hennes/hans näromgivning. Dessutom kan helbilden få personen att se t.ex. enslig eller liten ut, eller ifall hon/han filmas i mitten av en folkmassa kan hon/han se ut som en del av massan. I närbild ser vi personens miner tydligare och kan lättare identifiera oss med henne/honom. Att byta mellan olika bildstorlekar ger rytm åt filmen. Vid klippningen kan ett alltför stort eller litet hopp mellan bildstorlekar se konstigt ut för tittaren. Om du vill veta hur smidigt dina bilder byts kan du provtitta på filmen själv och visa klippningsavsnitt åt andra.

Bildstorleka:

- Översiktsbild

- Vidbild
- Helbild
- Halvbild
- Närbild
- Extranärbild

Synvinkeln påverkar hur tittaren tolkar personen i bilden. Ett neutralt sätt är att placera kameran på samma höjd som personens ögon. Vill man visa henne/honom som liten och hjälplös kan man filma uppifrån. Filmar man nerifrån, verkar personen stor, kanske även skrämmande eller pompös.

När man avgränsar är det mest allmänna misstaget att placera bildens gräns t.ex. vid filmningsobjektets knä, fotled eller hals, och då ser personen ut att gå av vid det stället. Det lönar sig alltså att avgränsa bilden ovanför eller under lederna. Det är också vanligt att man lämnar alltför mycket utrymme ovanför personens huvud, vilket får personen att se ut som om hon/han hängde i bildens nedre kant. Vid avgränsningen är det viktigt att lägga märke till rörelsens riktning, och oftast lämnar man tomt utrymme åt det håll som personen gör en rörelse eller tittar.

I alla val som man gjort i filmningen finns ett innehållsligt värde. Vill man ge tittaren en känsla av att hänga med i filmningsobjektets fart och att andas i samma takt med henne/honom, är det bättre att filma med kameran i handen och inte från ett fotstycke. Ifall bilden är skakig eftersom man filmat med kameran i handen börjar tittarens uppmärksamhet dras till filmandet i stället för innehållet. Kameror innehåller också effekter, men man ska undvika att använda effekterna alltför mycket eftersom de oftast får tittaren att fjärras från filmen.

Man behöver ljus för att filma. Även om man inte skulle ha ljusutrustning vid filmningen ska man bestämma, i hurdant ljus man filmar och hurdana stämningar det skapar. Med hjälp av ljus och skuggor kan man mycket långt påverka den känsla som förmedlas från bilden. Filmar man i halvmörker och skapar ett ljus på filmningsobjektets ansikte är känslan alldeles annorlunda än om man filmar i morgonens naturliga ljus. Även om du vill ha en bild av mörkret behöver du ljus, t.ex. en liten, skarp ljuskägla som kommer in i bilden. Då är nämligen svart helt svart, dvs. mörkt, och inte grått. Finns det för lite ljus syns inte personernas ögon, deras miner förmedlas inte till tittaren och hela innehållet kan förbli oklart.

Innan du börjar filma kan du bekanta dig med kamerans tekniska egenskaper och göra testfilmningar. Öva på kamerans rörelser, följ ett objekt med den, filma på fotstycke och med kameran i handen. Det lönar sig också att öva på hur man justerar öppningens storlek i kameran. När siffran i skärmen blir mindre (t.ex. 2.8), blir bilden ljusare och när siffran blir större (t.ex. 11), blir bilden mörkare. Kom också ihåg att se på testbilderna som du tagit. Du kan t.ex. märka att telefilmning och handkameran inte passar ihop eftersom bilden skakar för mycket. Vid telefilmning är du långt borta från filmningsobjektet, men du har zoomat bilden så att hon/han syns närmare i bilden än med blotta ögat. Efter att ha övat är du säkrare med att filma och kan koncentrera dig på det som borde synas i bilden.

Innan du trycker på rec-knappen på kameran ska du komma ihåg att be om lov av dem som du ska filma. Berätta för dem hurdan film du ska göra och var den kanske kommer att synas. Ifall situationen är snabb och kommer att vara över inom kort borde du filma när det händer och be om lov efteråt. I offentliga utrymmen, så som butiker eller restauranger, får man inte filma utan lov. Ute på offentliga platser får man i princip filma vem som helst, men du gör bäst i att be om lov

först. När du filmar behöver du inte låtsas vara ett proffs, utan du kan fråga när du är osäker. Du ska uppträda respektfullt mot dem du filmar, för då är alla mer villiga att samarbeta.

4. Ljud

Filmens ljudvärld klipps från många ljud: tal, bakgrundsljud, musik och ljudeffekter. Talet, dialogen, är oftast innehållsrikt, men ska man väcka känslor är musik och effekter lika viktiga som bilden. Ljuden kan också stå i konflikt med bilden, och då skapas spänning. I dokumentärfilmen är det viktigt att få spela in talet direkt i filmningssituationen, för det är nästan omöjligt att spela in verkliga personers "repliker" i efterhand så att de låter naturliga. Oftast är också situationerna som man filmar helt unika.

I amatörfilmer är ljudet oftast den största svårigheten. Man fokuserar på bilden och märker ljudets svaghet först när man klipper filmen. Ifall man spelar in med kamerans mikrofon (om man inte har separata mikrofoner till hands) ska man koncentrera sig på att personernas tal hörs på bandet. Då måste man utgå ifrån ljudet snarare än bilden och filma personerna på mycket nära håll. Små videokameramikrofoner är tekniskt mycket svaga: de susar och tar lättast in de ljud som kommer från att handskas med kameran. Man ska testa ljudets hörbarhet på förhand och i **filmningssituationerna måste man använda hörlurar**, så att man hör vad som fastnar på bandet. Det är bra att stänga av onödiga ljud så som tvättmaskiner och radion, och att filma vid en livligt trafikerad väg är inte en bra idé eftersom oljudet från bilarna ständigt hörs i bakgrunden.

Har man fått dialogen lyckligt inspelad lönar det sig ännu att spela in ljudvärlden vid filmningsstället, dvs. det som hörs runt omkring. T.ex. om man filmar i en skog kan man spela in trädens sus, fåglar, kvistar som knastrar, utan något tal alls. Dessa bakgrundsljud kan sedan användas när man klipper filmen, t.ex. i bakgrunden då någon talar eller för att fylla ett tomrum i dialogens klippning. Om man inte bandar bakgrundsljuden separat kan t.ex. skogsljuden täckas över av talet, och en bild av människor som talar i skogen utan vindens sus skulle kännas onaturligt.

Effektljud betyder t.ex. en tallrik som stötar emot bordet eller steg på en sandväg. Vanligtvis märker tittaren inte dessa ljud, men märker nog när de fattas. Effektljuden görs oftast i efterhand, när man klipper ljudet. De kan ha en koppling till det som finns i bilden, eller så vill man förstärka vissa uppfattningar. T.ex. en bild av en mörk skog hopsatt med vargens ylande påverkar starkt vår tolkning av bilden.

Bakgrundsmusiken påverkar tittarens känslor, även utan att vi minns oss ha hört någon musik. Filmmusiken, som allt slags ljud, är ändamålsenligt, dvs. musiken påverkar alltid bildernas innehåll. Alltför stor användning av musik kan också göra bildberättandet mindre effektivt, och allting känns tomt. Om man visar filmen på tv eller på vilken som helst festival måste man betala för användningen av musik. Dessa summor är så stora att amatörer oftast inte har råd med dem. Man kan använda gammal finländsk eller klassisk musik gratis, och samma gäller musik som är skriven av personer som inte tillhör Teosto (mer information: www.teosto.fi). Du kan också be om hjälp av vänner som gör musik.

5. Klippning

Med klippningen skapar man den slutgiltiga filmen. Klipparen och regissören sammanfogar bilder och ljud så att de skapar den berättelse som man velat visa. Denna berättelse kan vara mycket annorlunda än den man planerade i manusskedet. Man kan börja med bilden som man tänkte skulle avsluta filmen, eller så kan man tillägga en berättarröst i filmen. Någon av de filmade personerna kan rentav lämnas bort helt och hållet när man klipper filmen.

Före klippningen måste man se igenom det filmade materialet och planera vilka delar av det man använder. Vad är väsentligt för ämnet och berättelsen som man tänker berätta? Sedan flyttas materialet till en dator, där filmen klipps. Med klippningen kan man föra berättelsen framåt. När vi ser en bild av en pojke med gipsad arm och sedan en bild av en skateboard på asfalten, tänker vi att pojken skadat sig på skateboarden. Om vi bara ser skateboarden på asfalten, vet vi egentligen inget. Man kan berätta mycket om personers känslor och tankar genom att hopsätta bilder. Ser vi en flicka som sorgset blickar ut genom fönstret och i nästa bild en grupp barn som leker ute på gården, tolkar vi att flickan är sorgsen och utanför eftersom hon inte får vara med i leken. Med klippningen kan man få tittaren att identifiera sig med personen i bilden och med personens känslor och situation.

Att klippa en film kräver tålamod. Det finns många möjligheter och man måste jämt fatta beslut. Om det är flera än en person som sitter och klipper finns det många åsikter, och alla måste kunna motivera sina egna. Även om du klipper din film ensam är det bra att visa den för några provtittare först. Så här testar du att de andra förstår det du har velat berätta.

Klippningen, så som filmningen, skapar rytm åt filmen. Behöver ditt ämne långa eller korta bilder? Snabb klippning? I vilket ställe kunde filmens berättande förändras? Ifall filmen innehåller en händelserik vändpunkt eller ett fördjupande av känslor, borde man göra bildernas rytm snabbare eller använda sig av bara en mycket lång bild?

Med klippningen bygger man upp filmens form och berättarstil, dvs. filmens dramaturgi. Dramaturgi betyder de spänningar som är typiska för varje enskild film och som får tittaren att vilja se filmen till slut. Dramaturgi är att organisera delarna i filmens intrig. Delområden inom dramaturgin är:

- intresset som väcks i början av filmen
- presentation av personerna och ämnet
- fördjupandet av ämnet och väckandet av känslor
- en konflikt, ett problem eller ett hinder
- lösningen

Oftast följer särskilt dokumentärer inte den traditionella dramaturgins modell, och alla ämnen skulle inte ens passa in i den. Varje film har dock sin egen dramaturgi. Även om man bara filmar en sjöstrand kan det enformiga ljudet av vågor till slut avbrytas av en död fisk som flyter i land, och det här kan vara filmens vändpunkt, kanske även lösning.

6. Arbetsgruppen

Till dokumentärfilmens arbetsgrupp hör vanligtvis regissör, kameraman, ljudinspelare, klippare, ljudplanerare och producent. Det är också vanligt att regissören sköter många olika sysslor, dvs. producerar filmen själv eller filmar, spelar in ljuden och klipper.

I övningsfilmer kan arbetsgruppen göra allting tillsammans så att alla får bekanta sig med alla arbetskedan. Det är också bra att komma överens om ansvarsområden, t.ex. vem som söker efter musik och vem som bekantar sig lite närmare med kamerans bruksanvisning. Vem letar reda på de personer som ska filmas, ber om lov att få filma och kommer överens om tidtabeller? Vem gör de möjliga intervjufrågorna, om sådana behövs? Om man använder en berättarröst, vem skriver och talar den? Om alla gör allting tar timmarna slut. Likaså orken.

Lika gärna kan man genast i början dela ut "riktiga" roller. Man kanske inte behöver en producent eller en ljudplanerare, men de andra rollerna kan delas ut enligt intresse. Har man ingen skild mikrofon, behöver man inte heller någon ljudinspelare. Då tar kameramannen också ansvar för ljudinspelningen och håller hörlurarna på öronen medan hon/han filmar. Ifall många är intresserade av att filma kan alla naturligtvis pröva på det. Men det är bäst att en person är ansvarig för filmandet, bekantar sig noggrant med kameran och ser till att alla nödvändiga bilder har blivit filmade.

En film är samarbete och ett arbete som bildas av många olika personers idéer. När man gör ett gemensamt verk kommer man nästan alltid att stöta på olika åsikter och visioner, men dem måste man lösa för filmens bästa. Om man börjar tänka på de olika åsikterna som en maktkamp tycker ingen längre om att göra filmen. Man ska dock inte endast göra kompromisser, utan försöka nå en gemensam vision att följa.

7. När filmen är färdig...

När filmen är färdig, kan den laddas upp till t.ex. Kelaamo (www.kelaamo.fi) som är en webbkollektiv för finska filmmakarna.